

Hunebed D43

Inhoud

Inhoud	1
Algemene gegevens D43	1
Beschrijving	1
Rijkseigendom	4
Vastlegging 1832 door het Kadaster	9
Vastlegging 1878 door Dryden en Lukis	11
Archeologisch onderzoek 1913 door Holwerda	13
Archeologisch onderzoek 1925-1927 door Van Giffen	20
3D-modeling 2017 door Bronkhorst, Seubers en Van der Sanden	27

Algemene gegevens D43

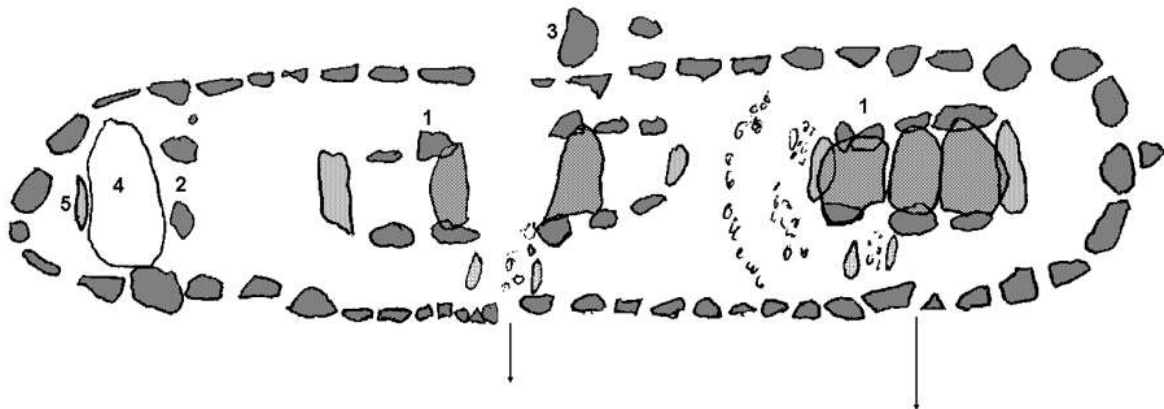
Benaming object	Hunebed D43, monumentnummer 45371
Datering	Trechterbekercultuur, ca 3000 voor Christus
Plaats	Emmen
Locatie	Het hunebed ligt aan de oostkant van de Emmer-es, waarvan het noordelijk deel ook Schimmeres wordt genoemd. Langs de Odoorneweg is een kleine parkeerplaats, van waaruit men via een pad langs een volkstuinencomplex bij het hunebed komt.
X coördinaat	256180
Y coördinaat	535040

Beschrijving

Het hunebed D43 bestaat uit twee kleine hunebedden, waar een veertig meter lange krans van stenen omheen staat, een zogenaamd '*langgraf*' en het enige in Nederland. De bijna volledige steenkrans is rechthoekig met afgeronde hoeken en telt 52 stenen met de vlakke zijden naar buiten gekeerd. Het heeft een formaat van 40,30/40,15 meter lang en een breedte van 5,10 meter (zuiden) tot 7,40 meter (noorden).

De noordelijke grafkelder is met drie dekstenen, acht draagstenen en twee poortstenen vrijwel volledig, hoewel twee dekstenen buiten de kelder liggen. De zuidelijke grafkelder is onvolledig. Hier ontbreken drie van de oorspronkelijk vijf dekstenen en één zijsteen.

De ingang van de noordelijke grafkamer – van 4,60/4,05 meter lang en 3,00/2,75 meter breed – lag op het oosten. De ingang van de zuidelijke grafkelder van 8,10/8,05 meter lang en 3,00/2,75 meter breed lag op het westen.

Schematisch overzicht van hunebed D43 op de Schimmeres te Emmen, met een lengte van 40,3 meter en breedte van 6,8 meter. Onderzocht in 1913 en gerestaureerd in 1960.

1. grafkamers
2. kranssteen rond de oorspronkelijke heuvel
3. omgetrokken kranssteen boven offerkuil
4. offerkuil
5. verlenging van de heuvel om de offerkuil

In Noord-Nederland is het portaalgraf het dominerende type. D43 is een uitzondering in de reeks, maar eigenlijk ook maar ten dele: het gaat om twee portaalgraven die samen omgeven zijn door een steenkrans. In Nedersachsen komen enkele vergelijkbare monumenten voor, waarvan Kleinenkneten I één grafkamer binnen de steenkrans heeft en Kleinenkneten II niet minder dan drie. Ze vallen allemaal binnen de Westgroep van de Trechtbekercultuur. De dekheuvel is niet origineel, maar werd in de twintigste eeuw aangelegd.

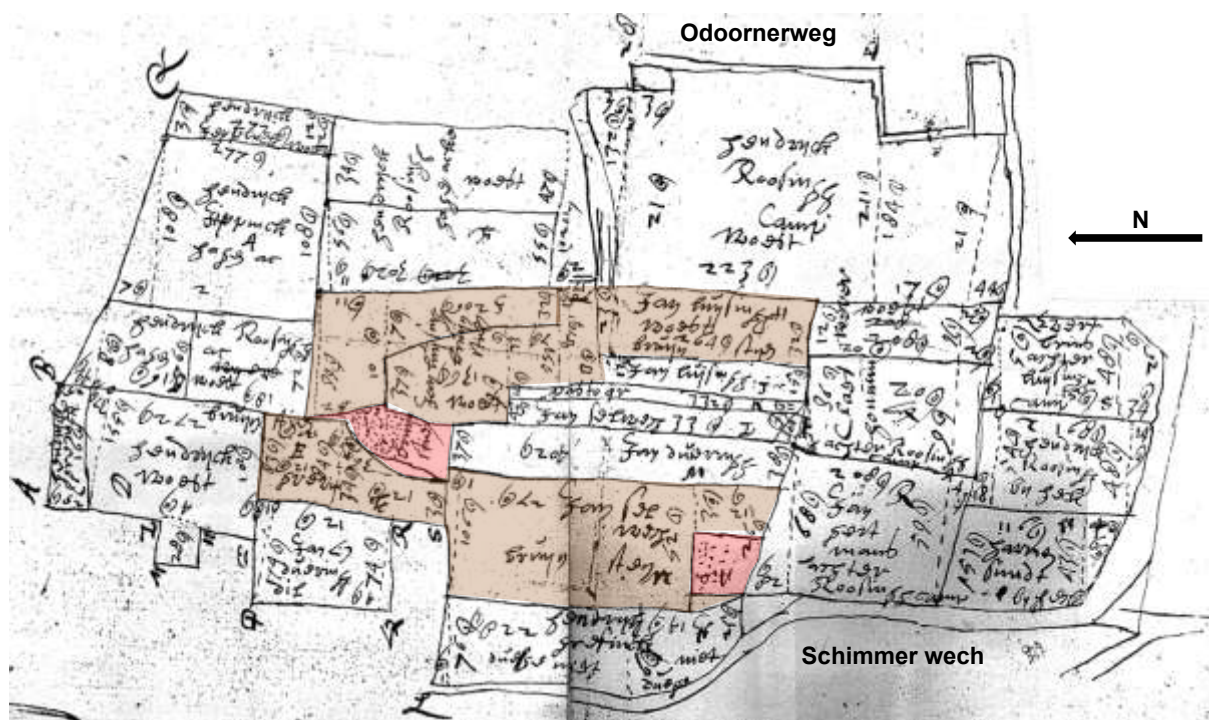
(bron: Sanden, W. van der, 'Gids voor de hunebedden in Drenthe en Groningen', p. 74)

Het hunebed ligt op een boskavel van circa 125 x 75 m aan de oostrand van de Emmeresch. Tussen het bosje en de Odoornweg ligt een volkstuintencomplex, aan de overkant van de Odoornweg ligt een woonwijk. De toegang tot het hunebedterrein bestaat uit een onverhard parkeerterrein dat ook wordt gebruikt als toegang tot de volkstuinten. Daar vandaan loopt een pad langs de volkstuinten naar het bosje. De parkeerplaats, het pad en de volkstuinten ogen erg rommelig en onverzorgd. Het hunebedterrein gaat schuil onder grote bomen en langs de randen groeit veel hult en ander struikgewas. Het hunebed ligt in de schaduw van de grote eiken die er vlak omheen staan, de bodem bestaat uit een strooisellaag omdat het er te donker is voor gras. Aan de westzijde van het terrein vormen twee rijen beuken een korte laan richting Emmeresch. Op ruime afstand staat, ten westen van het hunebed, een bank, naast de bank staat de zwerfkei waarop de kentekenplaat hoort te zitten, de kentekenplaat ontbreekt en de

zwerfkei is gebroken. Er staan twee algemene infoborden, één aan het toegangspad en één in de bosrand bij het hunebed. Vanuit de omgeving is het hunebed niet zichtbaar, vanaf het hunebed is door de begroeiing nauwelijks zicht op de Emmer es. De moestuinen zijn ook niet volledig afgeschermd.

Er wordt in diverse literatuur vermeld dat het langgraf D43 wordt afgebeeld op de Hottingerkaart (1788-1792), en dat het ook voorkomt op de grondschattingsskaarten van het midden van de zeventiende eeuw en wordt dan als 'Bruyn Stien' aangeduid. In 1642 tekenden de landmeters van het Landschap Drenthe in het kader van belastingheffing het kerspel Emmen. Op een kaart met de aanduiding 'Emmer esch ten westen heedt weg en ten noorden van de steeg' zie we voor het eerst de hunebedden D43 en D43a getekend. De landmeter voorzag de hunebedden van stippels. Er omheen liggen Hagen ackers, Bruynstien ackers en campen. De herkomst van de naam 'Bruyn stien' is niet bekend.

(bron: Engelsman, T., '17de eeuwse akkernamen op de Schimmeres', in: 'Kroniek. Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe', jaargang 20, nr. 42, p. 5-23, Emmen, dec. 2011)

Grondschattingsskaart uit 1642 van een deel van de Schimmer Esch te Emmen, omschreven als 'Emmer esch ten westen heedt weg en ten noorden van de steeg'. De locaties zijn de hunebedden D43 (links) en D43a (rechts) zijn in het rood aangegeven. Op de kaart zijn ze gestippeld getekend. De locaties worden aangeduid als 'bruyn stien'. Maar ook diverse landerijen eromheen kregen de naam 'bruyn steyn'. Deze zijn in het bruin aangegeven.

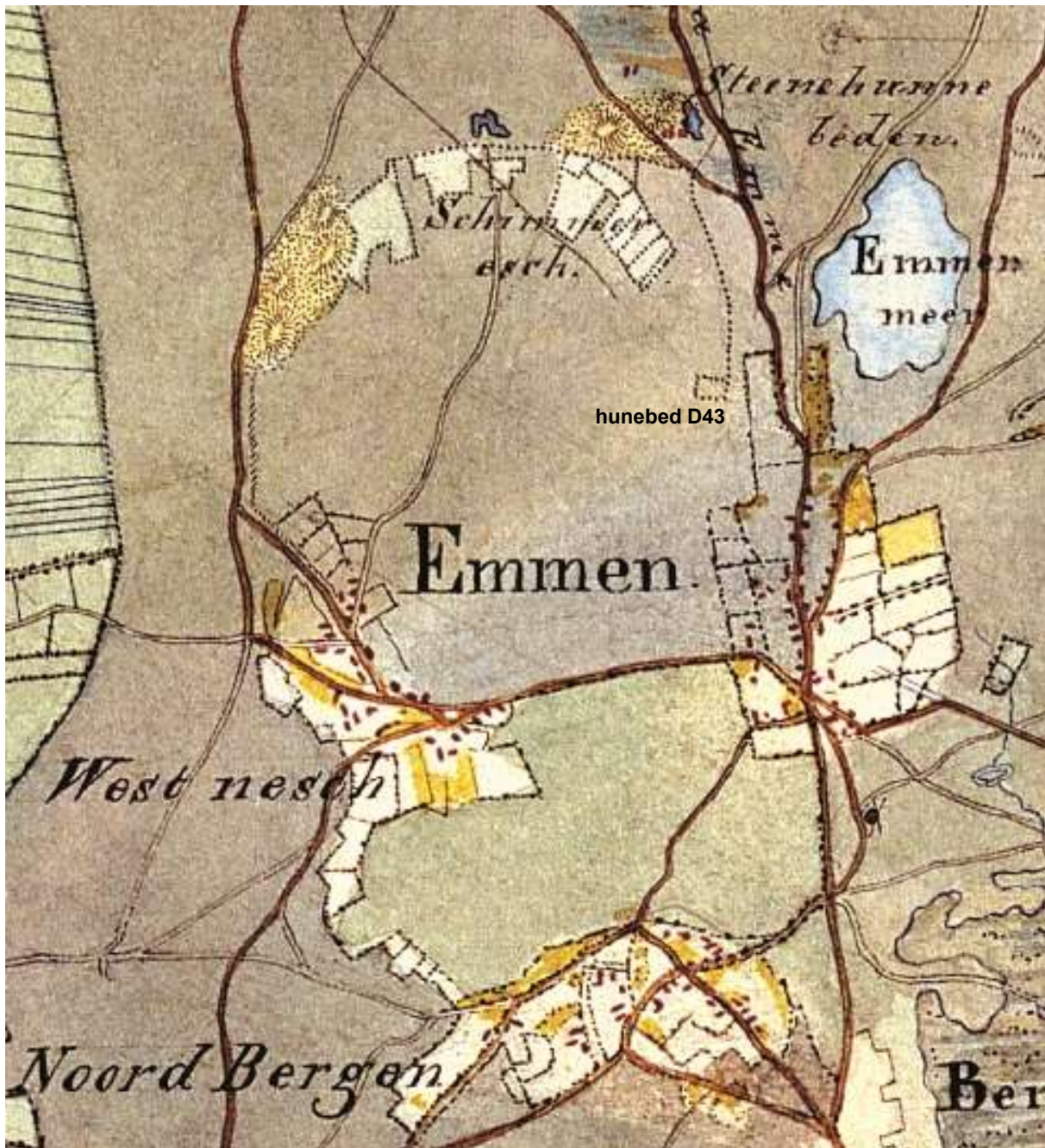

Hottingerkaart van 1788-1792 met linksonder het hunebed D43, omschreven als 'Hunnebed'. Het noorden ligt aan de linkerkant. Ten zuiden van het hunnebed staat een tweede afgebeeld, het in 1869 verdwenen hunebed D43a.

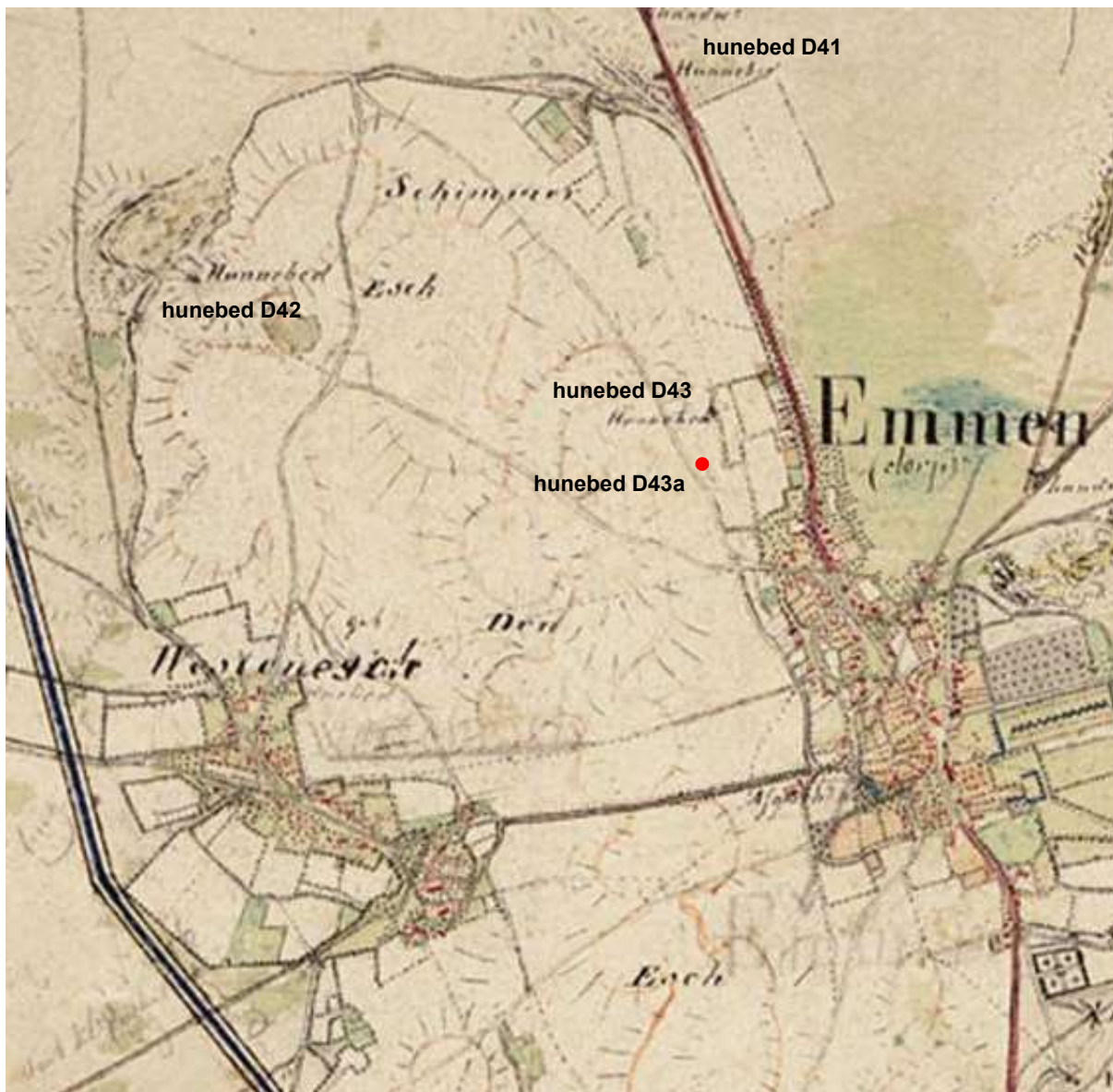
Rijkseigendom

Aanvang 1869 verleende de Minister van Binnenlandsche Zaken, de heer Fock, machtiging om hunebedden aan te kopen en daarvoor een bedrag van f 2.000 te besteden, te verdelen over vier jaren, zodat in de jaren 1869, 1870, 1871 en 1872 een som van f 500 mocht worden uitgegeven. In de zitting van Provinciale Staten van Drenthe van 8 juli 1869 werd zonder stemming goedgekeurd *'gronden om en nabij de hunnebedden nabij Emmen aan te kopen.'* Volgens de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 10 maart 1873 waren op dat moment eigendom van de Provincie Drenthe o.a. de *'twee in de gemeente Emmen, namelijk het hunebed, hetwelk nabij het kerkdorp Emmen ligt aan den straatweg naar Odoorn, en dat hetwelk in de Emmerdennen gevonden wordt.'* Op dat moment had de provincie zes hunebedden van de in totaal 54 in eigendom. Achtenveertig waren dus aan vernietiging blootgesteld. In 1869 konden vijf worden aangekocht door het Rijk, waaronder de twee grafkelders in de gemeente Emmen. *'Het aanwezig zijn van die twee grafkelders was destijds onbekend. De heer Janssen te Leiden had opgemerkt, dat op de esch een groot aantal steenen onder de grond bedolven waren, die het bestaan eener bijzondere begraafplaats deden vermoeden. Die omstandigheid deed het wenschelijk achten het terrein, waar sommige dier steenen even zichtbaar waren, zoo mogelijk te verkrijgen. Daar die massa steenen in akkers van drie verschillende eigenaren werd aangetroffen, ging het aankopen van het terrein met vele moeilijkheden gepaard.'*

De koop gelukte ten laatste, en toen men de steenen van den grond ontdeed, waarmede zij bedekt waren, kwamen de twee belangrijke grafkelders tevoorschijn, omgeven met twee en vijftig zware ringstenen.'

Tussen 1819 en 1829 vervaardigde luitenant-ingenieur en militair cartograaf Willem Ulrich Huguenin (1790-1847) militair-topografische kaarten van Noord-Nederland. Op bovenstaande kaart van de omgeving van Emmen zien we aan de noordkant de Schimmeresch. Een gestippeld pad komt aan de oostkant uit bij een gestippeld vierkant. Dit betreft het hunebed langgraf D43.

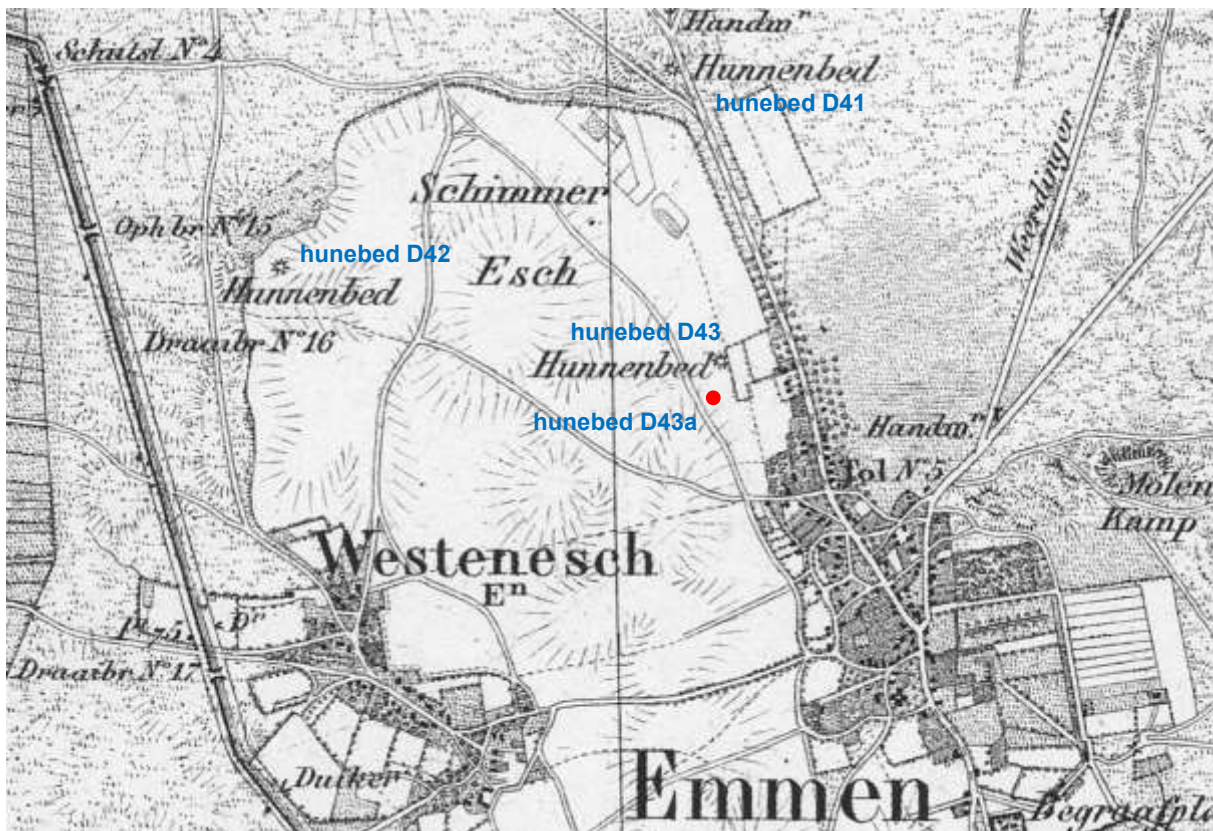

Militair-topografische kaart van de omgeving van Emmen tussen 1850 en 1864 getekend door Bunnik. Op de Schimmer Esch staan twee hunebedden ingetekend (D42 en D43) en ten noorden van de es nog een hunebed (D41). Het in 1869 verdwenen hunebed D43a staat niet op de kaart getekend. Het is middels een rode punt toegevoegd.

(bron: Collectie topografische militaire kaarten veldminuten 1850-1864, HaNa 4.topo serie 7, TOPO71708, Nationaal Archief)

In Het Vaderland van 6 november 1869 lezen we: 'Assen, 3 November – [...] Er werd kennis gegeven dat Z.M. heeft goedgekeurd de besluiten der Staten tot aankoop van grond rondom de Hunebedden in de gemeente Emmen'.

Het nieuws van den dag van 18 januari 1873: 'Van 15 Juli tot 12 Jan. Zijn voor het Rijk aangekocht een hunebed in de gemeente Odoorn en drie in de gemeente Emmen'.

Topografisch Militaire Kaart uit 1850 van de omgeving van Emmen, met drie hunebedden (D41, D42 en D43) op en nabij de Schimmer Esch. Het in 1869 verdwenen hunebed D43a is met een rode punt toegevoegd.

Het monument hunebed D43 is sinds 1870 Rijkseigendom. In De Tijd van 25 april 1870 de bevestiging: *'In het belang der oudheidkunde wordt medegedeeld, dat de Staat der Nederlanden door aankoop thans eigenaar is geworden van de twee grafkelders der Hunnen, gelegen nabij Emmen, ten einde die (even als onlangs met een Hunnebed in deze provincie heeft plaats gehad) tegen vernieling te beveiligen.'* Na de aankoop van het langgraf door het Rijk in 1870 werd het monument op ondeskundige wijze opgeknapt.

In de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 9 juni 1871 wordt over vernieling van een hunebed gesproken, maar het is niet duidelijk om welk hunebed dit gaat: *'Al weder heeft men in de gemeente Emmen een hunebed geschonden, steenen daartoe behorende opgegraven en weggevoerd en verkocht. De burgemeester dier gemeente, die onmiddellijk een onderzoek naar 't gebeurde instelde, spoorde met alle ijver den schuldige op en zoo is er dan ook reeds door den rijksveldwachter Keetelaar en den onbezoldigden rijksveldwachter H. Kuik procesverbaal opgemaakt tegen hem, die beschuldigd wordt, zoo de schendende hand te hebben geslagen aan 't eigendom eens anderen, die tevens diefstal pleegde. 't Is te voorzien, dat, als de beschuldigde het feit heeft uitgevoerd, hij de straf daarop gesteld niet zal ontgaan.'* Als in 1878 tekeningen worden gemaakt van het langgraf op de Schimmeres door Dryden en Lukis is duidelijk dat er beschadigingen aan het hunebed zijn aangebracht. Mogelijk gaat het courantenartikel uit 1871 dus over het langgraf.

aantal bedraagt 52) hebben een lengte van bijna twee en een halven meter of beter gezegd steken 2½ M. boven den grond uit. 't Geheel is hoogst merkwaardig en wordt vrij druk bezocht, 't ligt ook vlak bij 't dorp; de huizen staan er haast tegen aan en de groote weg loopt er op eenige passen afstands langs. 't Is 'n rustige plek, waar je 's zomerdags aangenaam kunt gaan zitten mijmeren op 'n granietblok of in 't gras, terwijl 't eikenlommer de felle zonnestralen van je af weert.'

Het langgraf hunebed D43 op de Schimmeres te Emmen in het begin van de ééntwintigste eeuw.

(bron: www.dehondsrug.nl)

Vastlegging 1832 door het Kadaster

In verband met de invoering van het kadaster werden zogenaamde veldwerken getekend door de landmeters van het kadaster. Die werden op kantoor omgezet in zogenaamde hulpkaarten en stonden vervolgens ter beschikking. Om onduidelijke redenen is dat laatste niet gebeurd voor een deel van de gemeente Emmen, o.a. niet voor het gehele bewoonde gedeelte van het huidige centrumgebied. Op enig moment – onbekend is wanneer – zijn de handgetekende kaarten verdwenen zowel bij de gemeente Emmen als de provincie Drenthe. Lange tijd werd verondersteld dat deze niet getekend waren. Tijdens onderzoekwerkzaamheden in 2017 bij het kadaster in Arnhem werd ontdekt dat de veldwerken nog wel bestonden. Op deze veldwerken staan zowel het hunebed D43 als het verdwenen hunebed D43a aangegeven.

Kadastrale geschiedenis hunebed D43

De kadastrale geschiedenis van het hunebed D43 is in onderstaand schema samengevat weergegeven. In 1832 stond het hunebed – met een oppervlakte van 680 m² – op naam van de weduwe van landbouwer Roelof Cremers in Emmen. Omstreeks 1862 vond een boedelscheiding plaats en werd gemeenteontvanger Jan Albert Willinge de nieuwe eigenaar. Hij verkocht het rond 1870 aan de Staat der Nederlanden, die sindsdien eigenaar is gebleven.

Kadastraal veldwerk uit 1832. Op de linker tekening bovenin hunebed D43, zijnde perceelnr. C1161, en in het midden het in 1870 verdwenen hunebed D43a, zijnde perceelnr. C1165. De rechter tekening sluit aan op de linker tekening. De percelen C1120 en C1143 staan rechts op de linker tekening en links op de rechter tekening.

Op de rechtertekening is bovenaan het silhouet te zien van een boerderij, perceelnr. C1131. Dit betreft de huidige museumboerderij Nabershof aan het Noordeind 21 te Emmen. In 1832 was dit eigendom van landbouwer Roelof Geerts Alting. Omstreeks 1851 ging het over naar landbouwer Klaas Timmer in Noordbarge en daarna naar de familie Hilgen. Omstreeks 1955 viel het door boedelscheiding toe aan Willem Hilgen op Den Oever, die het omstreeks 1956 ruilde met de Gemeente Emmen. Die verkocht het in 1990 aan Vereniging 't Volk van Grada.

kad.nr.	perceel	omschrijving	opp. m ²	Wijziging
eig.nr. 60 – weduwe Roelof Cremers, landbouwer te Emmen				
60-65	C1161	hunnebed	680	dienstjaar 1863 boedelscheiding
eig.nr. 1218 – Jan Albert Willinge c.s., gemeenteontvanger te Emmen				
1218-37	C1161	hunnebed	680	dienstjaar 1871 verkoop
eig.nr. 2334 – de Staat der Nederlanden				
2334-1	C1161	hunnebed	680	dienstjaar 1871 ruiling en verkoop
2334-2	C3685	hunnebed	1.920	dienstjaar 1877 redres
eig.nr. 2919 – de Staat der Nederlanden				
2919-1	C3685	hunnebed	1.920	dienstjaar 1937 vereeniging
eig.nr. 18118 – de Staat (Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen)				
18118-3	C6973	hunnebed, weg en plantsoen	5.630	dienstjaar 1938 vereeniging
18118-4	C7175	hunnebed, erf, weg, plantsoen	7.730	dienstjaar 1939 wijziging tenaamstelling
eig.nr. 19583 – de Staat (Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, later: Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen)				
19583-4	C7175	hunnebed, erf, weg, plantsoen	7.730	dienstjaar 1951 beheersverdrag
eig.nr. 11631 – de Staat (Landbouw, Staatsbosbeheer)				
11631-334	C7175	hunnebed, erf, weg, plantsoen	7.730	dienstjaar 1975 ruilverkaveling

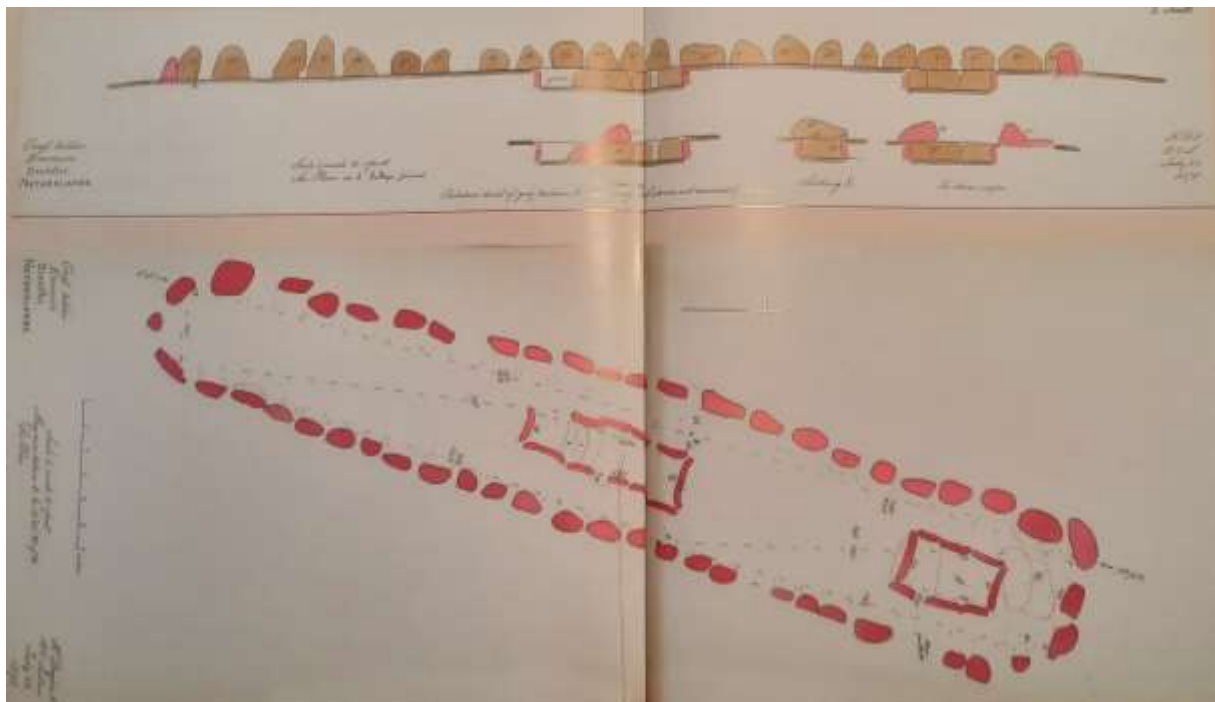
Vastlegging 1878 door Dryden en Lukis

In Engeland ontstond in de jaren zeventig van de negentiende eeuw bezorgheid over de wijze waarop in Nederland hunebedden werden gerestaureerd. In die kringen was men vooral bezorgd dat met de restauraties het oorspronkelijk beeld van de situatie verloren zou gaan. De directeur van de Society of Antiquaries in Londen verzocht de oudheidkundigen Luks en Dryden om de staat waarin de hunebedden zich op dat moment bevonden vast te leggen.

In 1878 werd het hunebed op de Schimmeres door de heren Henry Edward Leigh Dryden (1818-1899) en William Collings Lukis (1817-1892) uit Engeland getekend. In de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 16 juli 1880 lezen we: *‘Dezer dagen zijn aan ’t museum van oudheden in Drenthe geschonken door den heer Henry Dryden, baronet te Canons Ashby, eerelid van het Schotsch oudheidkundig genootschap te Edinburg, de door hem met den heer W.C. Lukis, rector te Wath bij Ripon, vervaardigde veertig teekeningen van hunnebedden bij Zeijen, Tynaarlo, Gasteren, Annen, Schipbork, Eext, Gieten, Loon, Rolde, Ballo, Drouwen, Bronneger, Buinen, Borger, Exlo, Valthe en Emmen, benevens de grafkelder bij Eext en de grafkelders in het hunnebed op de esch bij Emmen, welke voorwerpen door gemelde heeren in 1878 zijn onderzocht’.*

Dryden en Lukis geven de volgende beschrijving bij de door hen gemaakte tekeningen: '1878 22 July. On the right hand at a short distance from the road just before entering Emmen from Odoorn, and on what is called the Schimmeresch are two Hunebeds enclosed within a long oval of upright stones. A third Hunebed of similar construction formerly existed within the enclosure, and is given in Janssen's diagram in which the now absent Hunebed is marked at a distance of 7 ells from the central one, and the central at 2 ells from the northern. He states that the entire monument was so concealed by earth and brushwood that its construction could not be defined with any certainty.

The condition of the place will account for the incorrectness of his diagram generally. The absent Hunebed which he makes the northern should be the southern; and the distance between the northern and central Hunebeds instead of being 2 ells should be seven. His dimensions of the northern are also incorrect, for he gives to it five capstones whereas it could not have had more than three (see Plan XL). He is probably correct in giving 5 capstones to the central, and six to the absent, Hunebed for which there is ample space.

The observation Janssen makes as to the growth of brushwood concealing the monument is applicable now; and it is greatly to be deplored that oaks should have been planted on the slopes of the mound, and broom should be allowed to grow freely within the enclosing line of stones. At present it is with great difficulty that the Hunebeds can be viewed.

The northern Hunebed has one capstone in position and the two others have been pushed beyond the chamber northwards.

There is a gap between two supports on the east side clearly marking the entrance and demolishing the Cist or Grafkelder theory.

Several of the supports and one of the displaced capstones have been artificially split.

The central Hunebed has one capstone in position in the middle, and another lying within the chamber.

In the centre of the east side is an entrance gap.

The stones of the oval enclosure are of large size and may possibly be erected at a higher level than the floor of the chamber, but I had no means of ascertaining.

Some of them have been artificially split and the flat surfaces thus obtained are turned outwards.

The chambers have been excavated and emptied.

The mound in which these Hunebeds are contained is about 204 feet long and 48 feet wide.

The property of the Kingdom.'

(bron: Sanden, W. van der, 'In het spoor van Lukis en Dryden. Twee Engelse oudheidkundigen tekenen Drentse hunebedden in 1878', p. 143-145, Utrecht, 2015)

Archeologisch onderzoek 1913 door Holwerda

In 1913 vond er archeologisch onderzoek plaats door dr. Jan Hendrik Holwerda (1873-1951), Nederlands archeoloog en onderdirecteur (1910-1919) en later directeur (1919-1939) van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. In het Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage van 18 juli 1913 het volgende verslag: *'Hunebedden. Onder leiding van dr. Holwerda van Leiden zijn thans de opgravingen begonnen van het groote hunebed nabij Schimmeresch te Emmen op kosten van de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging, wier leden Woensdag 23 dezer deze plaats der oudheid zullen bezoeken. Dr. Holwerda staan terzijde een opzichter en twee rijksarbeiders; het terrein is afgezet met draad ter verzekering van een rustig onderzoek. Het graven is in het midden van den "grafkelder" begonnen; het onderzoek zal ongeveer 2 weken duren. Er kan nog niets omtrent het onderzoek worden medegedeeld, ook omdat nog niet met zekerheid kan worden gezegd of men hier te doen heeft met een grafkelder dan wel met een historische plek, waaraan in de oudheid een of andere bijzondere bestemming gegeven werd. Een halve eeuw geleden nog waren de reusachtige stenen bijna geheel bedolven onder aarde en struikgewas.*

De regeering heeft later om deze merkwaardige plek wandelpaden gelegd, men vindt er hoge boomen, zoodat het geheel er als een kerkhof uit ziet.

Men is juist hier met het onderzoek begonnen, omdat er meer kans bestaat iets belangrijks te vinden dan bij de gewone hunebedden en tevens wijl hier nog nimmer een nauwkeurig onderzoek is geschied. Wel zijn in den omtrek van Emmen in den bodem nu en dan belangrijke overblijfselen uit de oudheid gevonden. Zoo werd tusschen de Wolfsbergen en de Dennen een kerkhof ontdekt, dat als bezaaid was met urnen.

Ook kon men in den omtrek van Emmen tal van grootere en kleinere hunebedden vinden. Om den z.g. dikken steen te Noordbarg, die thans ook rijkseigendom is, hebben tal van kleinere steenen gelegen, die men ook heeft laten springen.'

In de Zutpensche Courant van 22 juli 1913 kon meer over de onderzoeksresultaten worden vermeld: *'Reeds een week is men te Emmen onder leiding van dr. Holwerda, bezig met het onderzoek van het hunebed. In die week is men, niettegenstaande den regen van de laatste dagen, reeds een heel eind met het opgravingswerk gevorderd. De grootste van de beide grafkelders is thans geheel uitgegraven, tot aan den vloer toe.*

Het langgraf op de Schimmeres te Emmen – omschreven als ‘Hunnengrafkelders’ – op een ansichtkaart uit 1904, uitgegeven door W. ten Kate te Emmen.
 (bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

Het langgraf op de Schimmeres te Emmen, afgebeeld als ‘Grafkelders’ op een ansichtkaart uit het begin van de twintigste eeuw, uitgegeven door W. ten Kate te Emmen en gefotografeerd door J. ter Heide uit Emmen.
 (bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

De vloer bestaat uit platte en ronde keien. Hij is uitstekend bewaard gebleven. De kelder is zeer groot; de diepte bedraagt ongeveer 1½ M. de lengte 5 à 6 M. Over den kelder heen liggen de dikke steenen, bekend als hunnebed. Tusschen de opstaande keisteenen, die naar binnen toe afgeplat zijn, is ook nog de steenvulling aanwezig. In den kelder heeft men zeer veel voorwerpen gevonden, gelijkende op die, welke men in andere hunnebedden heeft aangetroffen. Naast dezen grooten kelder vindt men nog een kleinen, die eveneens wordt uitgegraven.

Dan is er nog binnen de krans van opstaande steenen, die het geheel omgeeft, een groote ruimte, waar ook opgravingen worden gedaan. Men denkt, dat ook daar nog graven aanwezig zijn.

Een eigenaardigheid bij dit hunnebed is, dat er van een gang, die door de opstaande steenen naar binnen in den kelder voert, geen spoor aanwezig is. Dit is bij de meeste andere hunnebedden wel het geval. Waarschijnlijk zal dan ook blijken, dat deze kelders niet van ter zijde, doch van bovenaf bereikt werden.'

In Het Vaderland van 9 april 1914 een verslag: 'Niet minder belangrijk dan deze opgraving was het onderzoek van de Schimmer Esch bij Emmen in 1913. Dit hunnebed, het eenige monument van deze soort in ons land, vertoont een geheel anderen vorm. Het bestaat uit een grooten langwerpi-vierkanten krans van opstaande keisteenen met eenige kleine steenen kamers in het midden. Het bleek nu, dat de groote opstaande steenen van den krans met kleinere vulsteenen er tusschen oorspronkelijk een steenwand vormden van ongeveer 1.50 M. hoogte. De ruimte, door den krans van steenen ingesloten, was bijna geheel met zand en kleine steenen gevuld en zoo was een plateau ontstaan, meer dan een meter hoog boven den omringenden bodem. De steenen krans was op één plaats onderbroken door een platten drempel. Daar was de opgang naar het plateau. – In het plateaus lagen de kelders. Evenals bij andere hunnebedden werden de wanden der kelders gevormd door opstaande draagsteenen, aangevuld met kleinere steenen, daarop lagen groote platte steenen als dekking; een vloer met keien belegd lag op ongeveer 1.50 M. onder de deksteenen.

Het geheel was zeker door het zand van het plateau bedekt. De toegang tot deze kelders was op zijde. Daar reikte een der opstaande steenen slechts tot de halve hoogte en vormde zoo den drempel van een poortje, dat door een der deksteenen werd gedekt. Vóór dit poortje lag tegen de buitenzijde van den kelderwand een put, waarvan de wanden wederom door opstaanden steenen werden gevormd, terwijl de vloer, evenals de vloer van den kelder met keien belegd, ter hoogte van den bovenkant van den drempelsteen was aangebracht. Door ingestapelde steenen kon de toegang worden afgesloten. – Toen het hunnebed in onbruik raakte, is het spoedig vervallen: de vulsteenen van den steenenkrans zijn naar buiten gegleden, het zand is door de openingen van binnen uitgezakt en heeft bovendien de kelders gevuld; zoo is de tegenwoordige toestand ontstaan. – Ook deze ontgraving moest worden dichtgeworpen. Dr. Holwerda hoopt, dat het mogelijk zal zijn althans één hunnebed, met zijn merkwaardigen door steenen gedekten grafkelder en zijn karakteristieke ingang open te laten liggen.

Om dit plan te verwezenlijken zou niet alleen een nieuwe opgraving en een kleine restauratie van een hunnebed nodig zijn, maar ook een zorgvuldige en voortdurende bewaking van het monument.'

Afbeelding 3 van Holwerda

In september 1913 schreef Dr. J.H. Holwerda te Leiden een verslag, dat werd gepubliceerd in de Nieuwe Drentsche Volksalmanak van 1914: *'Nu bezit, voor zoo ver ik weet, ons land slechts één zulk een hunnebed, het bekende monument in de Schimmer Esch bij Emmen (afb. 3) en na het bovenstaande zal men dus begrijpen van hoeveel belang het was, dat de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging mij in staat stelde in den zomer van 1913 dit tweede soort hunnebed door een ontgraving te Emmen nader te leeren kennen. Bij dit werk werd ik gesteund door een onderzoek voor eenige jaren door Schuchhardt ondernomen bij Grundoldendorf in Westphalen, waar hij gelegenheid had tot een, wel is waar zeer oppervlakkig, onderzoek van zulke hunnebedden. Zijn resultaten, die hij in een klein artikeltje in het "Zeitschr. des Hist. Vereins für Niedersachsen" publiceerde zijn mij grootendeels juist gebleken; den ingang tot de kleine grafkamers schijnt hij echter niet weergevonden te hebben. Deze z.g. Emmer grafkelders zijn zeker velen bekend; evenals vele andere hunnebedden is ook dit, toen het door het Rijk was aangekocht, "gerestaureerd".*

Het Zuidelijke eind van het lange vierkant schijnt zeer sterk verwoest te zijn geweest en merkwaardig is het dat het bij ons onderzoek bleek dat men hier bij de restauratie geheel willekeurig was te werk gegaan. Blijkbaar heeft men hier eenige van de dekstenen der kelders genomen en deze aan die Zuidzijde rechtop gezet om daarmee aan dezen kant de begrenzing van het vierkant te vormen. Daarbij heeft men dit oorspronkelijk toch reeds lange vierkant meer dan vijf meter langer gemaakt. De standsporen der steenen die hier oorspronkelijk de begrenzing van het oude vierkant gevormd hebben waren nog in den grond

De Stoomdrukkerij A. Tonkens jr. te Emmen gaf deze ansichtkaart uit van het langgraf op de Schimmeres te Emmen. De kaart werd uitgegeven door de Stoomdrukkerij A. Tonkens jr. te Emmen. De kaart werd waarschijnlijk in 1910 vanuit Stadskanaal verzonden.
(bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

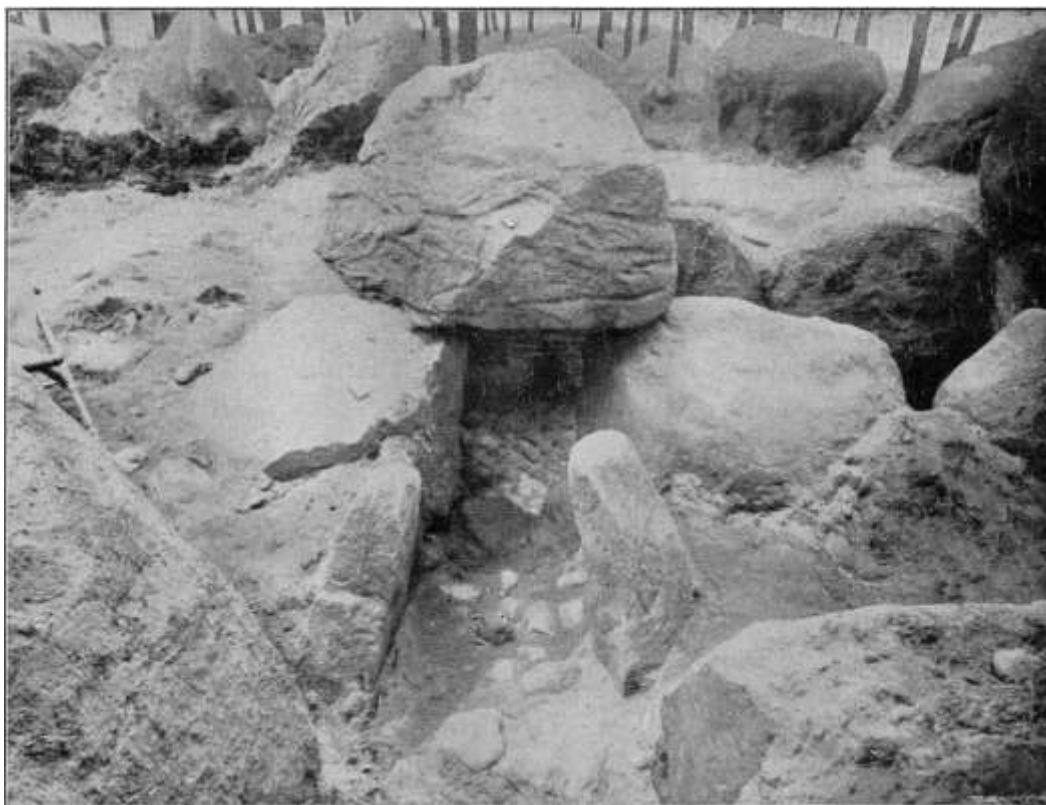

De 'Hunengrafkelder' te Emmen staat op de achterzijde van deze ansichtkaart, die in 1912 werd uitgegeven door Boekhandel A. Tonkens jr. te Emmen. Het betreft het langgraf op de Emmeres.
(bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

aanwezig. Deze opmerking, waartoe ons onze ontgraving bracht, kan ieder controleren die thans nog deze plaats bezoekt. Bij nauwkeurige beschouwing der steenen moet het ieder opvallen dat verscheidene steenen die daar geheel aan het Zuidelijk eind overeind staan, geen kranssteenen zijn maar zeer duidelijk de vormen van deksteenen vertoonen. Hoewel niet direct in ons betoog passend, meenden we hier deze opmerking te moeten invoegen ten behoeve van latere bezoekers van dit monument.

Wat hebben nu onze opgravingen hier ons omtrent dezen tweeden vorm van hunnebedden geleerd? De resultaten waren werkelijk zeer verrassend. In de eerste plaats bleek ons die vierkante steenring nog betrekkelijk zeer diep in den tegenwoordigen grond in te gaan niet alleen, maar tevens was het volkomen duidelijk dat de bodem waarin ze steken aan hun buitenzijde niets anders is dan een dikke latere humuslaag die zich daar in den loop der tijden uit de heidehumus gevormd heeft.

Afbeelding 4 van Holwerda

Dat we ons in den oorspronkelijken toestand dus die dikke humuslaag eenvoudig weg te denken hebben, blijkt echter niet alleen uit den aard van den grond, doch er is nog een andere omstandigheid die met zekerheid bewijst dat de kranssteenen aan de buitenzijde oorspronkelijk tot veel grooter diepte, tot onder deze dikke humuslaag, bloot hebben gestaan. Immers de tusschenruimten tusschen de steenen waren en zijn ten deele nog met kleinere keien aangevuld. Vele van deze keien zijn er echter naar buiten uitgevallen en deze allen liggen op een niveau onder die humuslaag, een absoluut bewijs dat deze laag zich eerst later, zelfs na het verval van dit monument kan hebben gevormd.

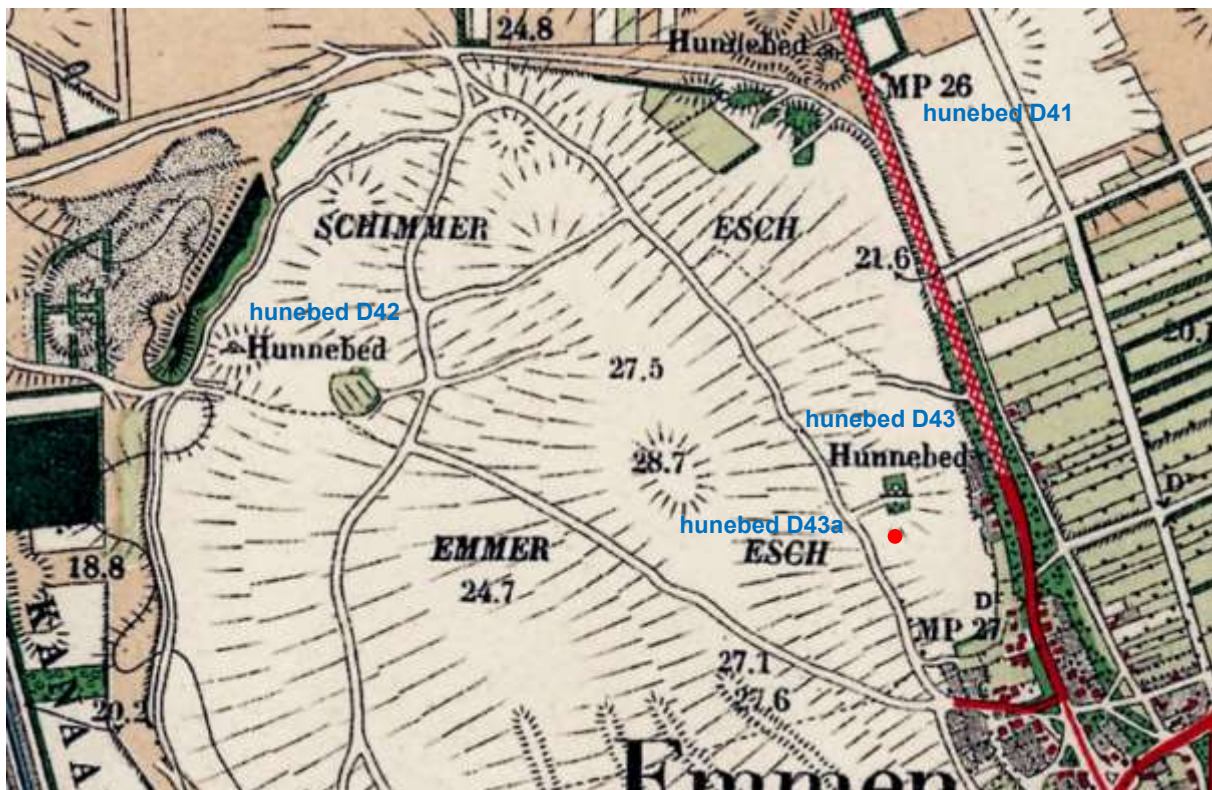

We kunnen dus zeker zeggen dat deze groote vierkante steenring oorspronkelijk aan de buitenzijde een meer dan 1½ Meter hoogen steenwand vertoonde, gevormd uit de groote opstaande steenen en de vulsteenen daartusschen. Waartoe kan die kolossale steenwand hebben gediend? Het antwoord hierop geeft het feit dat we binnen dit steenen vierkant tot op vrij groote hoogte nog eenvoudig opgeworpen grond aantreffen. De ruimte tusschen de steenen van het vierkant was tot bijna de geheele hoogte met zand en steenen aangevuld. Hieruit verklaart zich ook het reeds genoemde feit dat de kleinere vulsteenen voor een groot deel naar buiten gevallen waren, terwijl er geen enkele binnen de steenenrij lag. Immers de druk van het verhoogde zandplateau binnen het steenen vierkant moest alle losrakende vulsteenen naar buiten werken.

Slechts op één punt was de vierkante steenenrij onderbroken om plaats te maken voor een platten drempel, een opgang naar het plateau dat daar op meer dan een meter hoogte boven den ouden omringenden bodem lag opgesloten tusschen de steenen van het vierkant. Hier is dus geen sprake van eenigen gang voerende van buiten naar een steenen kamer binnen in een door een steenen wand omsloten berg, gelijk de andere hunnebedden ons dien vertoonden, geen imitatie dus van een “ganggraf” in de rotsen, maar het was als het ware een door steenen omgeven verhoogd rotsplateau. In dat plateau nu bevinden zich de kleinere vierkante steenen kelders. Hun constructie is feitelijk niet anders als we die bij de groote kelders der andere hunnebedden reeds hebben leeren kennen. Ook hier die opstaande groote draagsteenen, aangevuld met kleinere keien, steenen wanden vormende, ook hier op meer dan 1½ Meter diepte die vloer van keien, ook hier de deksteenen die voor een gedeelte nog door het zand van het omringende plateau bedekt moeten zijn geweest. Hoe was het nu echter mogelijk in deze grafkelders te komen, gelijk ze daar zonder gang die van buiten toegang gaf geheel in het plateau lagen ingesloten?

Onze foto, afb. 4, geeft een antwoord op deze vraag. We zien hoe tusschen twee opstaande draagsteenen een klein poortje gevormd wordt door een der deksteenen afgedekt met als drempel een groote steen die slechts ter halve hoogte van de andere draagsteenen reikt. Vóór dit poortje tegen de buitenzijde van den kelderwand ligt een vierkante put, waarvan de zijden weder door twee opstaande steenen gevormd worden, terwijl de vloer, evenals die van den kelder met keien geplaveid, ter hoogte van den bovenkant van den straks genoemden drempelsteen is aangebracht. We zien dus hoe men bij deze grafkelders vanaf het omringende plateau in een geplaveide put stapte van waaruit een klein poortje direct tot den kelder toegang gaf. Groote steenen, vlak voor dit poortje in den kelder en ten deele zelfs nog op den drempel zelf gevonden, bewijzen dat deze ingang eenvoudig door ingestapelde steenen werd afgesloten.

Zoo was ons dus ook het beeld van dit soort hunnebedden in hun oorspronkelijken toestand duidelijk geworden en ook hier kunnen we wijzen op een soort rotsgraven in ons Zuidelijk Europa welbekend, waaraan blijkbaar deze vormen zijn ontleend. Heeft men in het door steenen omgeven, verhoogde plateau werkelijk een imitatierots voor zich, zeer bekend zijn in de landen van de Middellandsche zee die rotsgraven waarin men in een verticale put ter zijde van het eigenlijke rotsvertrek had af te dalen om van daaruit eerst toegang te verkrijgen tot de grafruimte. Naast het “gang-graf” is het “putgraf” een bekende verschijning onder de rotsgraven in het Zuiden.’

Topografische kaart van de omgeving van Emmen omstreeks 1925. Op de Schimmer Esch de nog aanwezige hunebedden D42 en D43, ten noorden van de es hunebed D41 en ten zuiden van het langgraf D43 het in 1869 verdwenen hunebed D43a.

Archeologisch onderzoek 1925-1927 door Van Giffen

In 1920 richtte dr. Albert Egges van Giffen (1884-1973) aan de Rijksuniversiteit Groningen het Biologisch-Archeologisch Instituut op. Van Giffen was archeoloog en wordt wel 'de vader van de hunebedden' genoemd. Hij was voorzitter van de Vereniging van Terpenonderzoek, inspecteur bij het Groninger Museum, conservator bij het Drents Museum en werd in 1932 verkozen tot lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW).

In zijn standaardwerk over 'De hunebedden in Nederland' beschreef hij het hunebed D-XLIII in de Schimmeresch, noordwestelijk van Emmen, als volgt: 'Het hunebed is gelegen onder Westenesch circa 1 K.M. N.N.W. van Emmen (kerk), 0.2 K.M. W. van den kunstweg Emmen – Odoorn, in de Schimmeresch.

Het perceel, waar in het steengraf, i.c. "langgraf" ligt, is rechthoekig, en gelegen in de gemeente Emmen, kadastraal bekend Sectie C, No. 3685. Het is 0.1920 H.A. groot en afgezet met 6 houten paaltjes, waarvan 4 op de hoeken en twee bij den ingang, alle met inschrift R.E. Het terrein helt af van uit het midden. Het is beplant met talrijke eikenboomen, die het door een pad omgeven hunebed omringen en draagt nog bovendien een T-vormige eigendomswijzer met opschrift: Rijks-Eigendom.

Eigenaar: de Staat der Nederlanden; aangekocht van J.A. Willinge bij acte d.d. 8 Februari 1870.

Beschrijving:

Het steengraf is langgereket, afgerond-rechthoekig, bestaande uit een steenkrans van dito vorm met ongeveer N.N.O. – Z.Z.W. gerichte lengteas. Deze wijkt ten westen 165° van het noorden af. In die as liggen twee kleine z.g.n. grafkelders (twee kleine hunebedden) en wel asymmetrisch ten opzichte van het midden, n.l. resp. circa 3.5 en 16 M. van de uiteinden van den steenkrans.

Het grafmonument bestaat derhalve uit drie goed onderscheiden deelen, n.l.:

- I. de groote steenkrans of steenzetting;
- II. het noordelijke, kleine hunebed (grafkelder), gemerkt A;
- III. het zuidelijke, middelmatig groote hunebed (grafkelder) gemerkt B.

I De steenkrans.

Deze bestaat uit 53 randsteen¹⁾, R^1 - R^{53} . Daarvan zijn R^2 , R^4 , R^{38} , R^{39} en R^{41} later (moderne restauratie) tusschengezet;

R^{27} ?- R^{34} , die zich door grootte en vorm onderscheiden, later (bij diezelfde gelegenheid) aangezet en is R^1 toen schuin naar binnen geplaatst. Overigens zijn de steenen in het algemeen met de vlakke of meest vlakke zijden naar buiten gekeerd, terwijl R^{38} in den jongsten tijd sterk binnenwaarts verschoven is en R^{28} veel lager is. De laatste vorm echter den drempelsteen van den voormaligen opgang.

II De noordelijke grafkelder, gemerkt A, is asymmetrisch, kort gesteeld rechthoekig en heeft eene ongeveer N.N.O. – Z.Z.W., eenige graden westelijk van de hoofdas van het geheele grafteeken afwijkende, bijna Z.N. gerichte lengteas. De ingang, i.c. het portaal, bevindt zich zuidelijk van het midden aan den oostkant.

Hij bestaat uit:

I^a 13 keldersteen^{en}, waartoe:

II^a 8 draagsteen^{en}, t.w.:

III^a 2 sluitsteen^{en}, Sl^1 en Sl^2 , beide i.s.;

III^b 3 paar zijsteen^{en}, Z^1 - Z^3 en $Z^{1'}$ - $Z^{3'}$, alle tamelijk gesloten staande en vrijwel i.s.

II^b 3 deksteen^{en}, D^1 - D^3 , waarvan

D^1 i.s., rustend op Sl^1 en Z^1 , resp. $Z^{1'}$ en $Z^{2'}$;

D^2 op D^3 buiten den kelder gelegen, met zijn zuideinde rustend op Sl^2 en nog iets uitstekend boven Z^3 ;

D^3 nog verder dan D^2 buiten den kelder gelegen, deels onder D^2 .

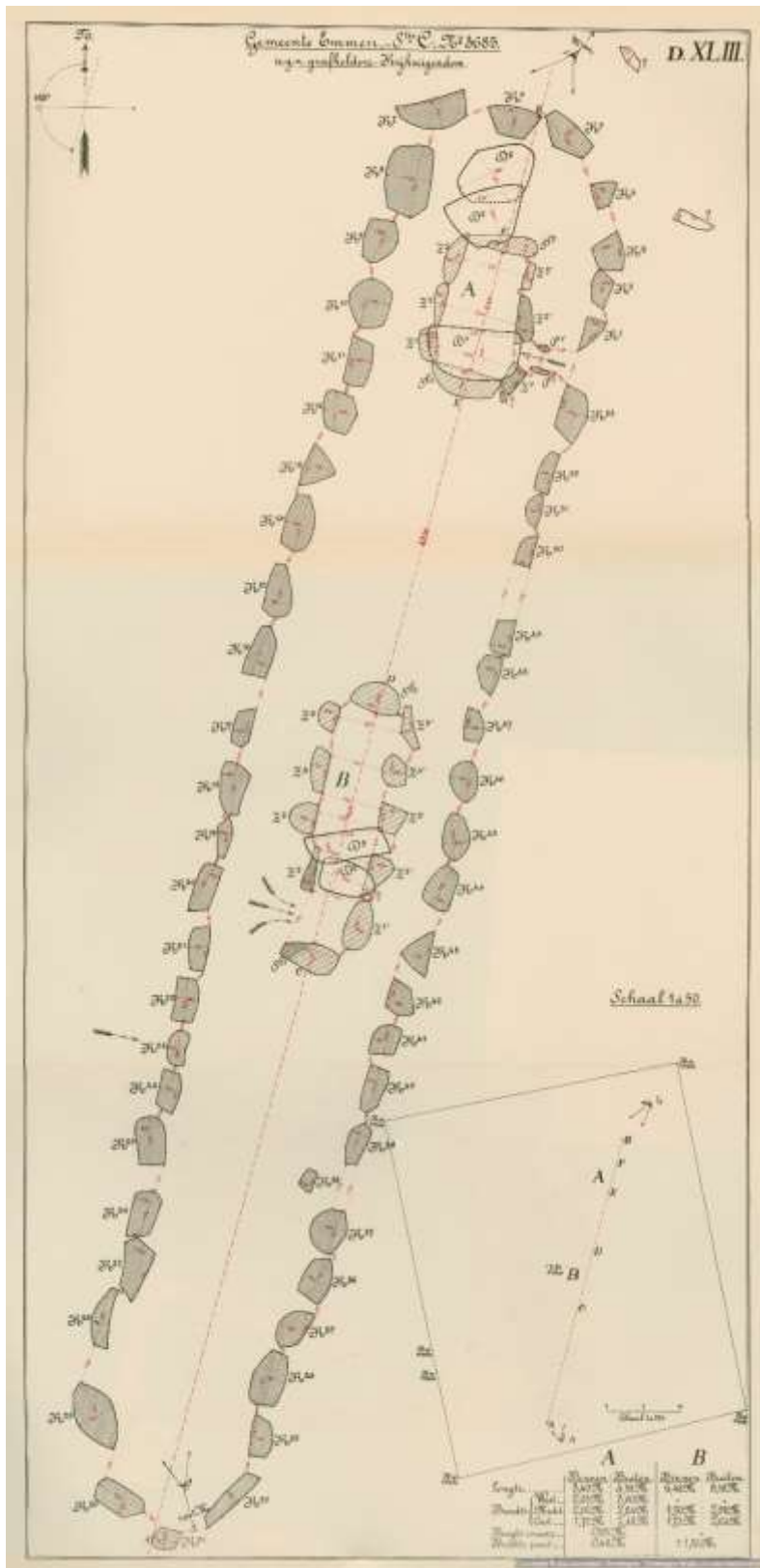
I^b 2 poortsteen^{en}, waartoe:

II^a 2 poortzijsteen^{en}, P^1 en $P^{1'}$, beide i.s.

Het totale aantal zichtbare hoofdsteen^{en} is derhalve 13.

Overzicht:

D	3
Sl	2
Z	6
P	2
Totaal	13

Plattegrond van het langgraf D43 uit 1925-1927
 (bron: Giffen, A.E. van, 'De hunebedden in Nederland. Atlas', Utrecht, 1925)

Alle steenen zijn aan binnen- en onderzijde min of meer vlak. Zij bestaan hoofdzakelijk uit graniet, met uitzondering van Z^1 , die van gneiss is. De steenkelder is geschonden, doch gemakkelijk reconstrueerbaar. Hij zit nog grootendeels in het voormalig plateau.

III De zuidelijke grafkelder, gemerkt B, is rechthoekig en heeft eene ongeveer N.N.O.-Z.Z. W. gerichte lengteas, die met de hoofdas van het geheele grafteeken samenvalt. De toegang bevindt zich aan den zuidkant in de westzijde.

Hij bestaat uit:

I^a 13 kelderstenen, waartoe:

II^a 11 draagstenen, t.w.:

III^a 2 sluitstenen, Sl^1 en Sl^2 , beide i.s.

III^b 4½ paar zijstenen, Z^2-Z^5 en Z^1-Z^5 , alle, met uitzondering van Z^5 en Z^2 , i.s.

Z^2 is tevens poortzijsteen van den ingang, die zich hier tusschen Sl^1 en Z^2 bevindt.

II^b 2 dekstenen, D^2 en D^3 , waarvan

D^2 met zijn westelijk uiteinde in den kelder gelegen, met den oostkant rustend op Z^2 , overigens iets zuidwaarts verplaatst;

D^3 zuidwaarts vergleden, staande op zijn zuidkant en bijna tegen D^2 en Z^3 en Z^2 , doch steunend tegen Z^3 .

De overige dekstenen ontbreken en staan blijkbaar tusschen R^{27} en R^{34} .

Het totale aantal zichtbare hoofdstenen is derhalve 13.

Overzicht:

D	3
Sl	2
Z	6
P	<u>2</u>
Totaal	13

Alle steenen zijn aan onder- en binnenzijde min of meer zuiver vlak. Zij bestaan uit graniet. De kelder verkeert in verwaarloosden staat. Het geheele monument bestaat derhalve uit 79 hoofdstenen.

Verder liggen aan den noordoostkant nog twee steenen van onbepaald karakter, gemerkt?, terwijl meerdere stopstenen voorkomen, vooral bij den kelder A, tusschen Sl^1 en Z^1 , Z^1 en Z^2 en Sl^1 en Z^1 . De grond, die aanvankelijk het inwendige van den steenkrans vulde en misschien ook de kelders (met steenkap?) als afzonderlijke dekheuveltjes bedekte, is grootendeels verstoven en vergleden; in het noordelijke gedeelte echter in mindere mate dan in het zuidelijke. Het langgraf verkeert in een' geschonden, ten deele secundairen staat. De oorspronkelijke toestand is echter vrijwel reconstrueerbaar. ²⁾

1) Oldenhuis Gratama geeft als het oorspronkelijke aantal bij de blootlegging, na de ontdekking van het langgraf door Janssen in 1869, 52 zware ringstenen.

2) Dit steengraf is in 1914 door Dr. J.H. Holwerda systematisch onderzocht en door hem herkend als een oorspronkelijk door eene rechthoekige steenzetting geflankeerd plateau met twee steenkelders er in.

(bron: Giffen, dr. A.E. van, 'De hunebedden in Nederland', deel I, p. 108-112, Utrecht, 1925)

Hunebed D, XLIII aan de Schimmeresch te Emmen
 (bron: Giffen, A.E. van, 'De hunebedden in Nederland. Atlas', Utrecht, 1925)

Hunebed D, XLIII aan de Schimmeresch te Emmen
 (bron: Giffen, A.E. van, 'De hunebedden in Nederland. Atlas', Utrecht, 1925)

Ansichtkaart van het hunebed D43, uitgegeven door J. van Peer te Emmen en verzonden in 1938.

(bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

Door Van Giffen werden in het langgraf te Emmen drie offerkuilen aangetroffen, afgedekt door stenen. Twee lagen buiten de steenkring en één erbinen. De buitenste twee waren bedekt met een peervormige steen die uit de steenkrans afkomstig bleek. Deze waren reeds in de prehistorie omvergetrokken. Ook bleek het grafmonument tot in de Bronstijd nog af en toe in gebruik te zijn geweest als begraafplaats. Van Giffen ontdekte verder dat de steenkrans oorspronkelijk kleiner was. Het werd verlengd in een latere fase van het Neolithicum. Er werd een derde kuil ontdekt binnen de steenkrans. Deze kuil lag bij het oorspronkelijk bouwwerk dus buiten de steenkrans. Er werd aan de offerkuilen een rituele functie toegeschreven.

Restauraties werden uitgevoerd in 1960 en 1997. Van Giffen liet muurtjes van veldkeien tussen de draagstenen metselen, een werkwijze die niet meer wordt toegepast.

(bron: Sanden, W. van der, 'Gids voor de hunebedden in Drenthe en Groningen', p. 74)

Het langgraf op de Schimmeres wordt op deze ansichtkaart uit 1927 omschreven als 'Hunegravkelder te Emmen'. De foto werd gemaakt door J. ter Heide uit Emmen en uitgegeven door W. ten Kate in Emmen.

(bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

'Hunnebed met Grafkelders, Emmen' staat op deze ansichtkaart, die werd uitgegeven door T. Kremer te Emmen. De kaart is ongedateerd en beeld het langgraf op de Schimmeres af.

(bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

3D-modeling 2017 door Bronkhorst, Seubers en Van der Sanden

In 2017 werd door Remco Bronkhorst, Jorn Seubers en Wijnand van der Sanden een nieuwe inventarisatie gemaakt van een groot aantal hunebedden in Drenthe, maar dan wel met de nieuwste technieken. Ze pasten fotogrammetrie toe, waarmee 3D-modellen kunnen worden gegenereerd op basis van systematisch genomen overlappende foto's. Door dit 3D-model te koppelen aan herkenningpunten met GPS-coördinaten, krijgt het model de juiste afmetingen en een absolute geografische positie. Omdat het langgraf het grootste hunebed in Drenthe is werden op 14 april 1927 in totaal 1.173 foto's gemaakt en negen GPS-punten toegepast.

	1918	2017
Dekstenen	3 (noord) 2 (zuid)	3 (noord) 2 (zuid)
Sluitstenen	2 (noord) 2 (zuid)	2 (noord) 2 (zuid)
Zijstenen	6 (noord) 9 (zuid)	6 (noord) 9 (zuid)
Poortstenen	2 (noord) 0 (zuid)	2 (noord) 0 (zuid)
Poortdekstenen	0 (noord) 0 (zuid)	0 (noord) 0 (zuid)
Rand- of kransstenen	53	52
Rest	2	2
Totaal	81	80

Ze beschreven in de Nieuwe Drentse Volksalmanak hun onderzoek aan D43-Schimmeres als volgt: *'D43-Schimmeres bevindt zich in Emmen en is het enige langgraf van Nederland. Het monument bestaat uit twee grafkamers in een grote steenkrans met een lengte van 40,30/40,15 meter; de breedte varieert van 7,40 m nabij de noordelijke kant tot 5,10 in het zuiden. De zuidelijke grafkamer is groter (lengte: 8,10/8,05 m; breedte: 2,95/2,85 m) dan de noordelijke (lengte: 4,60/4,05 m; breedte: 3,00/2,75 m). Beide grafkamers hebben hun ingang aan de oostelijke zijde. De steenkrans is nog vrijwel compleet en bestaat uit 52 kransstenen aangevuld met twee vervangende stenen. Het hunebed is opgegraven in 1913 en 1960; wetenschappelijke restauraties vonden plaats in 1960 en 1997.*

De precieze werkzaamheden tijdens de (niet-wetenschappelijke) restauratie van 1869 zijn onduidelijk. Een deel van de steenkrans lijkt vervangen te zijn en mogelijk zijn enkele stenen van het sindsdien verdwenen hunebed D43a gebruikt. In 1960 is het hunebed opnieuw gerestaureerd door Van Giffen, waarbij hij enkele kransstenen recht op zette en herplaatste conform het 'strakke, oorspronkelijk rechtlijnige karakter van de ommuring'. Ook werden twee dekstenen van de noordelijke grafkelder herplaatst.

3D-model van hunebed D43 door het Groningen Institute of Archaeology, 2017
 (bron: <https://sketchfab.com/3d-models/d43-emmen-837b23a6099f48b79e2c88a9c9ddb315>)

De naar buiten gevallen stopstenen werden vervangen door pluggen om verdere erosie van de heuvel tegen te gaan. Tijdens deze opgraving ontdekte Van Giffen twee rituele kuilen, vergelijkbaar met een eerder door Holwerda aangetroffen kuil. Eén van deze kuilen wordt gemarkeerd door de steen direct ten westen van het langgraf. De door Holwerda ontdekte kuil

Op deze ansichtkaart uit 1938 van het langgraf op de Schimmeres – omschreven als ‘Grafkelder Odoornestraat’ – is te zien dat de stenen beschadigd zijn. De kaart werd uitgegeven door fa. A. Meiboom aan de Wilhelminastraat 37 te Emmen.
(bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

Ongedateerde ansichtkaart omstreeks 1939 van de ‘Grafkelder op de Schimmer Esch’ te Emmen. De kaart werd uitgegeven door Boekhandel “De Zuid-Ooster” te Emmen.
(bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

in het zuidelijke gedeelte van het langgraf werd eveneens met een steen gemarkeerd. In 1965 zijn de plaggen tussen de kransstenen vervangen door opgemetselde veldkeien. Tijdens werkzaamheden in 1997 is een deksteen, die in de kelder was gegleden, herplaatst, en werden enkele overbodige stenen ter markering van de ingang van de zuidelijke kelder verwijderd.' (bron: Bronkhorst, A.J., J.F. Seubers en W.A.B. van der Sanden, 'Van Giffen 2.0: naar een nieuwe atlas van de Nederlandse hunebedden', in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak. Jaarboek voor geschiedenis en archeologie*, jaargang 2019, Assen, 2019)

Ansichtkaart uit 1941 van het 'Eenigste Langgraf in Nederland', ofwel hunebed D43 op de Schimmeres. De kaart werd uitgegeven door Boekhandel F. Tabois in Emmen.
 (bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

Ongedateerde ansichtkaart omstreeks 1939 van het 'Hunnebed op de Schimmer Esch' te Emmen. De kaart werd uitgegeven door Boekhandel "De Zuid-Ooster" te Emmen. (bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)

Het langgraf op de Schimmeres op deze ansichtkaart omschreven als 'Hunnengrafkelder'. De kaart werd in 1916 uitgegeven door Weenenk & Snel in Den Haag. (bron: privécollectie B.J. Mensingh te Exloo)